

DE BELOFTE VAN EEN HEILZAAM LANDSCHAP

Als deze 13^e editie van de Eo Wijersprijsvraag haar ergens van overtuigd heeft, is het dat ruimtelijke ordenaars, en ontwerpers in het bijzonder, een hoofdrol hebben in het werken aan gezondheid. Want, zo zegt jurylid, voormalig RIVM-medewerker en lector emeritus Gezondheid en Omgeving Lea den Broeder, de inrichting van onze leefomgeving is van grote invloed. Waar je woont, werkt en leeft, hoe we ons verplaatsen, de nabijheid van natuur, ontmoetingsplekken en maatschappelijke voorzieningen – deze aspecten bepalen hoe gezond en gelukkig we zijn. En ze doen dat veel meer dan individuele besluiten op het vlak van voeding, beweging of zelfontplooiing. Samen met mede-juryleden landschapsarchitect Yttje Feddes en voorzitter Hugo de Jonge roept Den Broeder ontwerpers op om die hoofdrol te claimen. ‘Het gezondheidsdomein moet planning en ontwerp als volwaardige partners gaan zien. Kom aan tafel, slecht de schotten tussen beide beleidswerelden, zorg dat gelden met een zorg- of gezondheidslabel ook aan ruimtelijke projecten worden besteed.’ Lees deze woorden als een compliment aan de negen ontwerpteams die in deze tweede ronde in drie regio’s – MooiMaasvallei, Foodvalley en het grensgebied van Drenthe en Overijssel – hebben ontworpen aan gezondheid en geluk. De jury is onder de indruk van de wijze waarop de teams antwoorden hebben willen geven op de uitvraag. Die luidde: ‘Ontwikkel een regionale visie voor het vergroten van de algemene volksgezondheid en het "bruto regionaal geluk" en voor het verkleinen van gezondheidsverschillen binnen de betreffende regio.’ De deelnemers laten volgens de jury zien dat ze de toegedichte hoofdrol aankunnen.

BLINDE VLEK | Niettemin maakt de prijsvraag ook duidelijk dat de invulling van die hoofdrol op expliciet de regionale schaal niet zo makkelijk is. Bij aanvang in januari was al vastgesteld dat gezondheid onderdeel is van de Nederlandse planning- en stedenbouwtraditie. Hygiëne bijvoorbeeld was eind 19^e eeuw aanleiding voor de eerste stadsvernieuingsplannen. Desalniettemin is het werken aan gezondheid op een landschappelijke schaal lang een blinde vlek geweest. Volgens de juryleden is dat niet zo vreemd. Het wegnemen van gezondheidsachterstanden blijkt immers vooral effectief op wat zij het ‘hyperlokale schaalniveau’ noemen. Het dorp, de buurt, de straat. Het zijn dit soort tastbare en voor mensen betekenisvolle plekken waar met gerichte ingrepen

de algehele gezondheid bevorderd kan worden en het welzijn en geluksgevoel van ouderen, kinderen en gezinnen vergroot. Die hang naar het lokale is terug te zien in de voorstellen. Deelnemende teams richten zich in de uitwerking van hun ideeën op dorpspleinen, lege erven, vrijkomende landbouwkavels, stukjes bos of buurthuizen. Allemaal plekken op het laagste schaalniveau waar de impact van ingrepen het grootst is en leefstijlen (bewegen, gezond eten) daadwerkelijk beïnvloed kunnen worden. Het gevolg is dat totaalbeelden van hoe het landschap er op regionaal niveau straks uit komt te zien soms ontbraken. Regionaal ontwerp is immers meer dan het bij elkaar optellen van lokale projecten, maatregelen en initiatieven. Dit wil overigens niet zeggen dat de regionale schaal geen aanleiding geeft om de algehele gezondheid te bevorderen. De inzendingen die een voorstelling maken van het toekomstige landschap, laten dat ook zien. Veelal gaan ze over het ‘gezond’ maken van het landschap zelf (vitale bodem, frisse lucht, schoon water) door de milieu-impact van met name de landbouw terug te dringen. Nu en dan betreft het de versterking van de streekidentiteit, de vormgeving van een herkenbaar en aangenaam landschap waar bewoners zich thuis voelen, samenkomen en een bestaan op bouwen. En toch: duidelijk regionale opgaven als het voorkomen van ziektes door zoönosen of pesticiden, de gebrekkige bereikbaarheid van zorgvoorzieningen of de impact van nieuwe energiesystemen (windturbines, transformatorstations, datacenters) komen niet of nauwelijks aan bod.

SCHEPPENDE KRACHT | De behoefte aan een landschappelijk en regionaal narratief klinkt door in een discussiepunt dat tijdens de beraadslagingen meermaals ter tafel kwam. Namelijk dat om de Eo Wijersprijz te winnen de teams op zijn minst een ruimtelijk ontwerp op tafel dienen te leggen. Of zoals de uitvraag voorschreef: een regionale visie op hoe door de herinrichting van het landschap gezondheidsdoelen behaald kunnen worden. Dat de jury dit criterium expliciet benoemt, komt doordat de inzendingen een nadrukkelijke plek inruimen voor procesontwerp en nieuwe methodieken. Hier is niks mis mee, benadrukt de jury. Sterker nog, zeker als het gaat om gezondheid en geluk, is het van wezenlijk belang dat ontwerpers nadenken over hoe hun plannen ontvangen worden. De jury is blij dat de teams strategieën en aanpak-

ken hebben bedacht om hun ideeën te laten landen. Hoe zorg je dat de gemeenschap jouw voorstel omarmt? Hoe overtuig je boeren om mee te doen? Past het voorstel bij de sociaaleconomische werkelijkheid van een gebied? Punt is alleen dat de aandacht voor die proceskant volgens de juryleden niet ten koste mag gaan van wat zij noemen ‘de scheppende kracht van het ruimtelijk ontwerp’. De jury waardeert het als teams rekenschap geven van de regionale mentaliteit, van wat er al leeft en speelt, en anticiperen op of aansluiten bij initiatieven die al lopen. Tegelijkertijd is het juist aan ontwerpers en planologen om keuzes te maken en prioriteiten te stellen, om richting te geven en ons te laten zien wat voor landschap we op termijn kunnen ‘krijgen’. Zo’n vergezicht is geen blauwdruk die morgen uitgevoerd wordt, maar een verleidelijk perspectief waardoor mensen in beweging komen en lopende initiatieven een vlucht nemen. Een heldere koers waarop politieke besluiten gestoeld zijn. Niet in de laatste plaats draagt een goed ontwerp de belofte in zich van een heilzaam en herkenbaar landschap. Een landschap dat de beweging naar een gezonde samenleving ondersteunt. Met een zuiver bodem- en watersysteem, sterke natuur, toegang tot school, werk en voorzieningen en de beschikbaarheid van leefbare, duurzame en mooie woongebieden.

VERBEELDINGSKRACHT | Voor het bepalen van de landelijke winnaar van deze 13^e Eo Wijersprijsvraag kwamen twee inzendingen bovendien die bovenstaande in zich dragen: WELZIJNSOORD VEENKOLONIËN, een voedselbosstrategie voor de veengebieden van Drenthe en Overijssel, en NIEUWE WEGEN VOOR EEN GEZONDE FOODVALLEY over de realisatie van een fijnmazig fietspadennetwerk. Beide inzendingen scoren hoog op de formele criteria die vooraf gesteld waren, zoals de samenhang tussen analyse en oplossing, de koppeling met andere opgaven, innovatie- en verbeeldingskracht, en de uitvoeringsstrategie. Beide voorstellen zijn bovendien opschaalbaar en daarmee relevant voor andere delen van Nederland. De jury verwacht dat de plannen in beide regio’s met instemming worden ontvangen. Voor Drenthe-Overijssel schuilt het geheim in het onderscheid in twee typen voedselbossen. Met de introductie van *agroforestry* schetst het ontwerpteam – mede vanwege de gedegen financiële onderbouwing – een realistisch alternatief voor boeren die een ander (lees: duurzaam en natuurinclusief) pad in willen slaan. Met het tweede type, de zogenoemde noaberbossen, vindt de inzending aansluiting bij de gemeenschap. In plaats van een voorgekookt bosplan leggen de inzenders de bal bij de mensen: welke betekenis dicht je een noaberbos toe, wat zou je er graag doen, hoe zou dit bos er volgens jou uit moeten zien? Dat ze voor de realisatie van dit ‘regionaal voedselbosnetwerk’ uitvoerig de tijd nemen, maakt het voorstel alleen maar geloofwaardiger.

LICHTVOETIG | Het fietspadenplan voor Foodvalley leunt aldus de jury op een trefzekere ingreep die veel in gang zet, voor zowel de gezondheid van bewoners als de kwaliteit van het landschap. Daarnaast maakt het een beladen onderwerp als de landbouwtransitie – hoe dan ook nodig om het landschap aldaar ‘gezond’ te maken – op lichtvoetige wijze bespreekbaar. Niet door met rigoureuze maatregelen te komen, zoals de overstap naar nieuwe teelten of andere bedrijfsmodellen, maar door de verfijning en uitbreiding van het fietspadennet te zien als middel om de leefomgeving duurzamer, mooier, veiliger en dus gezonder te maken. De gezondheidseffecten zijn navenant. Meer en goede fietsroutes zorgen dat mensen vaker de fiets pakken, cruciale voorzieningen beter bereikbaar zijn, de verkeersveiligheid toeneemt en sportief gedrag wordt aangewakkerd. De bedenkers van Welzijnsoord Veenkoloniën maken eveneens aannemelijk dat de gezondheid erop vooruitgaat. De noaberbossen zijn niet alleen plekken voor samenkomst en de oogst van gezond voedsel, maar ook toevluchtsoorten voor bijvoorbeeld bewoners die kampen met stress of andere mentale klachten. De invoering van boslandbouw geeft economisch perspectief. Meer banen in de landbouw, de verwerkingsindustrie en het toerisme helpt in de aanpak van de structurele armoede die de regio kenmerkt. Uiteindelijk gaf het gepresenteerde landschapsbeeld, zeg maar het regionale narratief, de doorslag. De jury is gecharmeerd hoe het team van Nieuwe wegen voor een gezonde Foodvalley met de aanleg van fietspaden – gevat in een sterk concept van lijnen, knopen en zones – het ‘vergeten’ bekensstelsel wakker kust. Daarmee krijgt dit deel van Foodvalley de aandacht die het verdient. Het team achter Welzijnsoord Veenkoloniën gaat een stap verder en pakt de gehele regio beet. De inzending laat zien hoe de introductie van voedselbossen in allerlei soorten en maten het rationele en lege verkavelingslandschap op termijn echt van kleur doet verschieten. Daarmee creëren de ontwerpers met recht een verkwikkend vergezicht. Ze schetsen een landschap dat er economisch tegenaan kan, waar gezond leven mogelijk is en dat in schoonheid doet denken aan de periode vóór de grote ontginningen, toen de regio bekend stond om zijn uitgestrekte en woeste wouden. Regionaal jurylid Nelleke Vedelaar noemt het uitroepen van Welzijnsoord Veenkoloniën tot winnaar van de Eo Wijersprijz ontroerend. Het geeft de mensen in al die veendorpen het gevoel dat ze weer worden gezien, gehoord en gewaardeerd.

JURY: Hugo de Jonge (voorzitter), Yttje Feddes en Lea den Broeder.

Op de grens van Drenthe en Overijssel liggen de voormalige hoogveenontginningen. De onbegaanbare en uitgestrekte hoogveenmoerassen werden vanaf de 17^e eeuw in hoog tempo ontgonnen voor de commerciële turfwinning. Hoe kan de inrichting van de Drents-Overijsselse groot-schalige ontginningen bijdragen aan zowel het verminderen van de gezondheidsachterstanden, als aan de trots van de inwoners?

Ontspannen ontginningen op de grens van Drenthe en Overijssel

